

УДК 94(477) “1944/1947”

*Михайло СЕНЬКІВ***ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО Й ПОЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ УРСР ТА
ПОЛЬЩІ (1944–1947)**

Проаналізовано причини депортаційної політики радянського та польського тоталітарних режимів українського й польського населення у 1944–1947 рр., висвітлено етапи, засоби та методи її реалізації.

Ключові слова: тоталітарний режим, депортації, репресії, формування ОУН-УПА, Армія Крайова, операція “Вісла”.

Радянська історіографія замовчувала депортаційну політику, яку здійснило сталінське та польське керівництво. У незалежній Україні вийшли праці Б. Яроша¹, Ю. Киричука², О. Ленартовича³, А. Русначенка⁴, А. Кентія⁵, В. Барана⁶, колективна монографія “Історія українського селянства”⁷ та ін., які висвітлюють соціально-політичні процеси 40-х – початку 50-х років ХХ ст. у західному регіоні України.

Значну цінність становлять опубліковані збірники документів й матеріалів, які містять відомості про репресивні акції радянського та польського тоталітарних режимів⁸.

¹ *Ярош Б.* Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років ХХ століття / Б. Ярош. – Луцьк: Вежа, 1999. – 184 с.

² *Киричук Ю.* Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. / Ю. Киричук. – Львів: В-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.

³ *Ленартович О.* Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк: В-во Волинського ун-ту, 1998. – 252 с.

⁴ *Русначенко А.* Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – Київ: Пульсари, 2002. – 518 с.

⁵ *Кентій А.* Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946–1956 рр. / А. Кентій. – Київ, 1999. – 110 с.

⁶ *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991) / В. Баран. – Львів, 2003. – 670 с.

⁷ *Історія українського селянства: у 2 т. / [під. ред. В. Смолія].* – Київ: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 635 с.

⁸ *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1939–1945 рр. / [під. ред. Ю. Сливки].* – Львів: Місіонер, 1996. – Т. 1. – 750 с.; *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1946–1947 рр. / [під. ред. Ю. Сливки].* – Львів: Місіонер, 1998. – Т. 2. – 536 с.; *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аспект. Документи і матеріали / І. Білас. – Київ: Либідь, 1994. – Кн. 2. – 668 с.; *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – Київ: Дніпро, 1998. – 941 с.; *Misilo E.* Akcja “Wisła”. Dokumenty / E. Misilo. – Warszawa: Archiwum Ukraisnskie, 1993. – 524 s. та ін.

Заслужують на увагу розвідки В. Сергійчука⁹, О. Калакура¹⁰, С. Макаруча¹¹, І. Цепенди¹², М. Литвина¹³, Є. Самборського¹⁴, Г. Щерби¹⁵ та ін., які безпосередньо присвячені депортаціям українців і поляків у перші післявоєнні роки. У колективній праці науковців Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника “Галичина у Другій світовій війні 1939–1945 рр.”¹⁶ один із розділів висвітлює досліджувану проблему. Цінними є розвідки польських істориків, зокрема Я. Чернякевича¹⁷, Я. Врони¹⁸ та ін. Однак глибоке вивчення проблеми тільки розпочинається. Мета розвідки – з нових концептуальних підходів висвітлити депортаційну політику польського та радянського тоталітарних режимів у 1944–1947 роках.

Усвідомлюючи неминучість втрати Західної України після завершення радянсько-німецької війни, шовіністичні сили Польщі докладали всіх зусиль, щоб у нових обставинах створити однопольську державу, депортувавши українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини¹⁹.

Сталінське керівництво цією широкомасштабною акцією хотіло знищити соціальну і матеріальну базу УПА та створити “санітарний кордон”. З цією ж метою Західна Україна очищала від поляків, масові репресії проти яких було проведено ще у 1939–1941 роках²⁰.

Плани обох сторін були чітко сплановані і скоординовані. 9 вересня 1944 р. між урядом Радянської України та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) підписано в Любліні угоду “Про евакуацію українського населення з

⁹ *Сергійчук В.* Депортації поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1946–1947 роках / В. Сергійчук. – Київ, 1999. – 191 с.

¹⁰ *Калакура О.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / О. Калакура. – Київ: Знання України, 2007. – 508 с.

¹¹ *Макаруч С.* Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. / С. Макаруч // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 103–115.

¹² *Цепенда І.* Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / І. Цепенда. – Київ, 2009. – 387 с.

¹³ *Литвин М.* Депортації українців з Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя 1944–1951 рр.: основні етапи та етнополітичні наслідки / М. Литвин // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ: В-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – С. 311–318.

¹⁴ *Самборський Є.* Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр. / Є. Самборський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ: В-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2011. – Вип. 20. – С. 213–219.

¹⁵ *Щерба Г.* Депортація населення з польсько-українського пограниччя / Г. Щерба // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 300–304.

¹⁶ *Галичина у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)* / [ред. кол.: В. Кононенко, М. Кугутяк, С. Сворах]. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 115 с.

¹⁷ *Cerniakiewicz J.* Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948 / J. Cerniakiewicz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. – 263 s.

¹⁸ *Wrona J.* Stosunki polsko-radzieckie w latach 1944–1945 r. i ich aspekty ukraińskie / J. Wrona // Pogranicze: Studia z dziejow stosunkow polsko-ukrainskich w XX wieku / [pod red. Z. Mankowskiego]. – Lublin, 1992. – S. 89–100.

¹⁹ *Сливка Ю.* Витоки і наслідки національної трагедії / Ю. Сливка // Депортації... – Т. 1. – С. 15.

²⁰ Там само. – С. 17.

території Польщі і польських громадян з території України”²¹. Саме вона відкрила “зелене світло” злочинним діям радянської і польської влади.

З жовтня 1944 по липень 1945 року відбувалося “добровільне переселення”. У цей період по селах почали свою роботу пересельницькі комісії, створені представниками УРСР та Польщі, які проводили агітацію за переселення. Проте місцеві жителі не поспішали залишити нажиті місця та зароблене важкою працею майно, крім того, вони боялися колективізації та сталінських репресій. Тому в русло добровільності потрапляли переважно люди, господарства яких були знищені війною, малозабезпечені, або ж ті, хто зазнав чи боявся репресивних дій з боку підпільних формувань²².

Слід відзначити, що уже з моменту відновлення польської адміністрації в Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині активізувалися антиукраїнські акції. Формування Армії Крайової (АК) спалювали і знищували десятки сіл, гинули тисячі ні в чому не винних людей. Протягом першої половини 1944 р. тільки в Грубешівському повіті на Холмщині було спалено 52 села та замордовано понад 4 тис. селян²³. До кінця серпня кількість спалених сіл у Холмському та Томашівському повітах досягла 150, а вбитих селян до – 15 тис. осіб²⁴.

До 1 березня 1945 р. в УРСР із Закерзоння переселилося лише 81 тис. осіб. Абсолютна більшість українців Закерзоння рішуче відмовилась залишити рідну землю, насиджені місця. Темпи переселення на початку 1945 р. різко зменшилися²⁵. З середини 1945 р. польська влада посилила терор. За допомогою війська, міліції, служби безпеки, шовіністичних загонів польський режим перетворив переселення у геноцид проти українського народу Закерзоння. Польський дослідник Г. Мотика стверджує, що солдати ВП (Війська Польського) повсюдно грабували господарства, біли мешканців, гвалтували жінок, палили будівлі, вбивали українських селян. Часто польські солдати чинили розбій під виглядом упівців²⁶.

Свідок цих подій – Марія Хомин розповідає: “Людей витягали з хат, прив’язували до дерев, парканів, вішали на стовпах, для забави вирізували їм на грудях тризуби і хрести, відрубували їм руки, перерізали горло...”²⁷. Маховик репресій посилювався, набирав все більшої жорстокості. Депортовані українці з с. Кобильниця-Руська Велико-Очківського повіту писали, що 26 лютого 1945 р. на їхнє село, повністю заселене українцями, напали польська поліція і штурмовики польської армії, які спалили 120 дворів, убили 34 особи, забрали 160 корів, 85 коней, 40 штук свиней, 40 возів, одяг, продукти²⁸.

За цих умов українці Закерзоння, як і керівництво УПА та підпілля ОУН, зверталися до польської громадськості, політичних та військових чиновників із

²¹ Депортації... – Т. 1. – С. 287–283.

²² Бойко О. Історія України / О. Бойко. – Київ: Академія, 1999. – С. 435.

²³ Депортації... – Т. 1. – С. 246.

²⁴ Там само. – С. 283.

²⁵ Депортації... – Т. 2. – С. 173.

²⁶ Мотика Г. Tak bylo w Bieszczadach. Walki polsko-ukrainske 1943–1948 / G. Motyka. – Warszawa: Volumen, 1999. – С. 285.

²⁷ Котлярчук Е. З переселенцями поводитись брутально / Е. Котлярчук // Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. – Івано-Франківськ: Плай, 1994. – С. 338.

²⁸ Депортації... – Т. 1. – С. 525–526.

закликом припинити взаємну ворожнечу, яка була корисною тільки ворогам двох народів, стати на засади визнання права кожного народу на самовизначення, національну і державну незалежність.

В одній із численних листівок керівництво УПА стверджувало: “Територію, яку ми замешкуємо, вважаємо землею наших предків, нашою Батьківщиною. Ми сюди не зайшли як колоністи, ми тут вродились, тут жили наші діди і прадіди. Ця земля зрошена кров’ю наших славних предків. Цією землею володіли князі Володимир Великий, Роман Галицький, король Данило і інші. Ми перебули на цій землі часи Австрії та давньої Польщі Пілсутського. Ми маємо повне право лишитися на власній землі і тоді, коли вона хвилево признана польській демократичній державі”²⁹.

Керівництво ОУН-УПА повело переговори з Армією Крайовою, щоб налагодити співробітництво у боротьбі проти спільних ворогів українського та польського народів. Відомо, що на завершальному етапі Другої світової війни, особливо після того, як на всій території України була відновлена радянська влада, відбулася кардинальна зміна політики ОУН. Йшлося не тільки про загальну демократизацію її програми та організаційних засад, а й про концептуальне переосмислення шляхів досягнення кінцевої мети – здобуття незалежної соборної української держави.

ОУН вважала, що після завершення війни український народ зможе реалізувати свою національну ідею у процесі здійснення “антибільшовицької революції”, в якій будуть брати участь всі поневолені радянською імперією народи, в т. ч. й залежні від неї країни Східної Європи. Саме в такому контексті велися переговори між УПА і АК. Однак вони не принесли бажаних результатів, бо поляки вимагали кордону по Збручу та Горині³⁰.

Українські повстанці стверджували: “...Ми свідомі того, що боротьба між поляками і українцями не тільки є недоцільна, але й шкідлива для обох народів, бо це вода на млин нашого спільного ворога – Москви. Ми далі стоїмо на становищі співпраці з польським населенням і його революційними елементами та поєднаній спільної боротьби проти кремлівських поневолювачів при умові, що поляки відповідять в нашу сторону тим самим. Але не винної крові українського народу ми не простимо бандитам, тому оголошуємо, що за мордування українців, грабінж майна, палення сіл і інші акти терору, звернені проти українського населення, – ми будемо проводити оборонні і каральні акції, як проти міліції, так і проти цивільних банд”³¹.

Радянське керівництво прагнуло не допустити поселення українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини в західному регіоні України, де вирувала національно-визвольна боротьба. 1 листопада 1944 р. Микита Хрущов у листі до Йосипа Сталіна повідомив, що з 87 700 українських родин, 69 000 передбачено скерувати у східні та південні області України і тільки 18 264 – у західні³².

У партійних документах насаджувався міф, нібито українці з Закарзоння виявляють бажання поселитися переважно в південних та східних теренах України. Задум був далекосяжний – розчинити їх у зрусифікованому середовищі та політично знешкодити. У цьому ж контексті представники влади нав’язували виселенням

²⁹ Депортації... – Т. 1. – С. 589–590.

³⁰ Сливка Ю. Вказана праця. – С. 22.

³¹ Депортації... – Т. 1. – С. 492, 493.

³² Сливка Ю. Вказана праця. – С. 18.

українцям ідею неминучого вступу в колгоспи та безперспективність одноосібної форми господарювання.

Українці продовжували чинити спротив депортаціям. “Страшні, трагічні події, що ріками крові й полум’я пожеж заливають многострадальну Холмсько-Підляську землю продовж останнього часу, змушують нас, пастирів і світських людей, яких доля поставила на чолі організованого українського життя на цій землі, піднести свій голос протесту перед цілим культурним світом, а передусім перед людьми доброї волі (братніх по крові, а також в історії з’єднаних) народів українського і польського – голос порушеного сумління людського, голос обуреного розуму і почуття, голос розпачливого протесту й останньої перестороги для тих, що в за-сліпленні своїому роблять братовбивчу каїнову роботу на нашій землі”³³.

Восени 1945 р. головний уповноважений уряду УРСР у справах евакуації порушив клопотання перед польським урядом про “надання військової допомоги у прискоренні масової депортації населення”. Відповіддю Варшави на це “прохання” став наказ трьом польським дивізіям примусово відселити українське населення з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР³⁴.

Процес відселення надалі супроводжувався вбивствами, пограбуваннями, мародерством. До них приєднувалися і радянські війська, брутально вривалися на територію “суверенної Польщі”, грабували, арештовували, а то й розстрілювали саме українців.

У відповідь розпочалися відплатні акції УПА, повстанці посилили бойові дії. Вони нападали на каральні військові частини, поліцейські, спецслужбівські осередки, руйнували транспортну мережу, розганяли конвої, що супроводжували виселенців до залізничних станцій, спалювали села. З 15 квітня по 15 травня 1945 рр. відділи УПА розгромили 20 станиць польської міліції, спалили польські села Борівницю, В’язовницю та покарали мешканців за участь у мордуванні українців у сусідніх селах³⁵.

З польським населенням відділи УПА влаштовували збори, пояснювали необхідність примирення і спільної боротьби проти московського експансіонізму. Після роз’яснювальної бесіди полонених відпускали на волю. Підібрані документи від польських вояків, що гинули в боях з УПА, відправлялися поштою їхнім родинам з висловленим співчуттям, з аргументацією, що не за Польщу, а за інтереси Москви загинув їхній родич³⁶. Терористичні акції польського підпілля значно зменшились, але повністю не припинилися, особливо на теренах, де діяли шовіністичні групи Народове Сіли Збройне.

Під тиском таких “аргументів” на залізничних станціях збиралися натовпи бажаючих переїхати на територію УРСР. Переїзд був надзвичайно складним та важким. Люди забирали із собою найбільш необхідне: велику рогату худобу, свині, коні, птицю, сільськогосподарський реманент, одяг тощо. Все інше привласнювала польська влада. “Переселенці-українці із Польщі, – вказано в доповідній записці секретаря Хирівського РК КП(б)У Дрогобицької області Дуліченка на ім’я голови

³³ Депортації... – Т. 1. – С. 242.

³⁴ Бойко О. Вказана праця. – С. 436.

³⁵ Русначенко А. Вказана праця. – С. 184, 188.

³⁶ Галаса В. Національно-визвольна боротьба українців на Закерзонні / В. Галаса // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич: Каменярь, 2002. – С. 573.

РНК УРСР М. Хрущова, – направляються у відкритих вагонах. Має місце на станції Хирів смертність, обмороження, падіж худоби. Картопля і овочі замерзають³⁷. Під час транспортування часто пропадало їхнє майно.

Депортований Р. Левчак згадує, що з серпня 1945 р. зі с. Ванівка Ряшівського повіту на Станіславівщину (нині – Івано-Франківщину) переїзд тривав 3 місяці. Переселенці по два тижні на залізничних станціях Кросно і Хирів чекали поїздів. Вони ж їхали на відкритих платформах, вишукували на зупинках дрова для приготування їжі та корм для худоби³⁸.

Переселенці відразу по приїзді стикалися з бездушним, бюрократичним ставленням місцевих керівників. Переселенка з польського с. Ялинь Євгенія Котлярчук згадує: “Нас вивантажили на залізничній вітці колишнього калійного комбінату і так залишили під голим небом. Батьки шукали навколо якогось патиччя, щоб розпалити вогонь і обігріти дітей. Далі пішли до місцевих жителів просити допомоги і вони не відмовляли. Прості люди швидше зрозуміли нещасних переселенців, ніж влада, яка нічогісінько не зробила, щоб полегшити знедоленим їх горе³⁹”.

Не в кращому становищі були люди, які потрапляли в східні та південні області УРСР, переважно у Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Одеську та Миколаївську області, де відчувалася гостра господарська необхідність у робочій силі, а також було вільне житло, яке залишилося після депортацій у 30–40-ві роки ХХ ст. десятків тисяч родин з німецьких, татарських, грецьких, болгарських і єврейських поселень⁴⁰. Прибулі у Березівський р-н Одеської області змушені були п'ять діб без їжі сидіти на вокзалі, оскільки їх не забезпечили транспортом, щоб добратися до місця проживання. Така ж доля спіткала евакуйованих з Польщі у Ширяєвському р-ні Одеської області⁴¹. Подібних фактів багато.

Переселенцям обіцяли надати в Україні житло, грошову допомогу у розмірі 5 тис. крб. на одну сім'ю, виділити на кожне господарство до 7–15 га землі, компенсувати витрати за продукти і посіви, залишені у Польщі, звільнити від податків та обов'язкових сільськогосподарських поставок на період до 1948 року. Але це не виконувалося. Траплялося, що під час розподілу не вистачало помешкань, тому переселенці змушені були будувати землянки, жити на підселенні. До 5 липня 1946 р. у Тернопільську область прибуло 37 697 сімей переселенців. З них отримали житло лише 32 190 родин. Навіть 1954 р. у Волинській області проживало на підселенні у місцевих жителів 2 547 сімей, у землянках – 93⁴².

У Верховну Раду УРСР звернувся із заявою депортований з Польщі у с. Седлище Коршівського р-ну Станіславівської області Казмирчук. Він скаржився, що будинки, передбачені для евакуйованих сімей, зайняли місцеві жителі. В той же час сільська Рада відмовилася виділити переселенцям житло⁴³. У с. Бодянів Ківерцівського р-ну Волинської області 48 хат було самовільно зайнято місцевим населенням. А тому прибулі українці змушені тіснитися по 3–4 сім'ї в одній хаті.

³⁷ Депортації... – Т. 1. – С. 372.

³⁸ Левчак Р. Дорога, довжиною три місяці / Р. Левчак // Депортації чи репресовані?... – С. 102–104.

³⁹ Котлярчук Е. Вказана праця. – С. 109.

⁴⁰ Литвин М. Вказана праця. – С. 313.

⁴¹ Депортації... – Т. 1. – С. 516.

⁴² Ленартович О. Вказана праця. – С. 29.

⁴³ Галичина у Другій світовій війні... – С. 92.

У цьому ж районі із 1085 сімей, які прибули до 1 березня 1946 р. з Польщі, тільки з 92 господарствами радянська влада розраховувалася за залишене майно⁴⁴.

Не всім переселенцям виділяли за встановленими нормами землю. 15 вересню 1947 р. у Станіславську обласну Раду звернулася М. Беца – мати п'ятьох дітей с. Шевченково Вигодівського району. Вона повідомляла, що виділеною їй у 1946 р. землею користувалися інші місцеві господарі⁴⁵. Подібні заяви надходили від переселенців із Польщі у всіх західних областях України.

Були випадки, коли, не задовольнившись новим місцем проживання, сім'ї без дозволу властей поверталися додому. Зокрема, до лютого 1946 року із УРСР в Грубешувський повіт повернулося 40 родин, у Горлицький – 92⁴⁶. Значна частина українських переселенців прагнула оселитися в Самбірському, Старосамбірському, Нижне-Устриківському районах колишньої Дрогобицької області – ближче до державного кордону.

Виселення українців з Польщі до Радянської України затягнулось до літа 1946 р., але так і не було завершене повністю. Всього було депортовано 482 тис. осіб, в т.ч. 67 % у західні і 33 % – у східні області України⁴⁷. У Волинську область евакуювали 6498 родин, що становило 22 346 осіб, у Дрогобицьку – відповідно: 8 073 і 33 614, у Львівську – 14 955 і 57 450, у Рівненську – 4 682 і 17 102, у Станіславську – 5 158 і 19 749, у Тернопільську – 41 105 і 173 360⁴⁸.

Оскільки в Закерзонні залишалось ще багато українців, польська комуністична влада із санкції сталінського режиму у квітні–липні 1947 р. провела операцію “Вісла”. Формальним приводом для початку цієї репресивної акції стала загибель у березні 1947 р. у бою з формуваннями УПА заступника міністра оборони Польщі К. Сверчевського. Одразу після цієї події польське керівництво прийняло рішення про виселення українців і членів змішаних українсько-польських сімей з Посяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і поселення їх у повернутих Польщі від Німеччини західних та північних землях з обов'язковим розпорошенням серед польського населення.

Репресивна акція була скоординованою на міжнародному рівні. Було підписано військову угоду між СРСР, Польщею та Чехословащиною, яка фактично узаконила безперешкодний перехід радянських та чехословацьких військ через кордони цих країн для розгрому збройних формувань УПА. З Львівської області передислоковано танкову дивізію. Уряд Чехословаччини відправив гірську бригаду. Водночас відділи НКВС та чехословацької армії заблокували східні та південні кордони Польщі.

Майже 18 тис. солдатів, поліцаїв і агентів служби безпеки силоміць депортували 36 тис. родин українців Закерзонського краю, що, за різними підрахунками, складало від 145 до 160 тис. осіб і розпорошили їх на “землях одзисканих”⁴⁹. Українців розселили невеличкими групами на території 9 воєводств і 71 повіту.

⁴⁴ Ярош Б. Вказана праця. – С. 61,62.

⁴⁵ Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р. 249. – Оп. 11. – Спр. 21. – Арк. 65.

⁴⁶ Депортації... – Т. 2. – С. 24.

⁴⁷ Сливка Ю. Вказана праця. – С. 23.

⁴⁸ Депортації... – Т. 2. – С. 176.

⁴⁹ Сливка Ю. Вказана праця. – С. 25.

У Щецінському воєводстві українці склали 8,2 % від усього населення, Вроцлавському – 5,9 %, Гданському – 4,7 %, Познанському – 3,7 %⁵⁰.

У ході операції “Вісла” до 31 липня 1947 р. було убито 655 і взято в полон 1 466 членів і прихильників УПА та ОУН. Співробітники Міністерства громадської безпеки до 31 вересня 1947 р. заарештували 2 274 українців, звинувачених у належності до збройного підпілля. Для непокірних, крім таборів у Явожно і Освенцімі (Краківське воєводство), створено спеціальні військові суди. За неповні чотири місяці суддівськими “трійками” засуджено 315 українців, із них 173 – до страти. Всього ж засуджено до смертної кари 342 українці⁵¹.

Отже, суттю операції “Вісла” було “очищення” теренів Південно-Східної Польщі від автохтонного українського населення та цілковита асиміляція українців-переселенців у польському середовищі. Цим тоталітарна влада планувала покінчити з українським чинником.

Згідно з радянсько-польською угодою від 9 вересня 1944 р., розпочалося переселення із Західної України до Польщі поляків, а також євреїв – колишніх польських громадян. Багато поляків не виявляло бажання евакуюватися з СРСР у Польщу. Частина з них під впливом польського еміграційного уряду в Лондоні надіялася на повернення західноукраїнських земель до Польщі. Так, мешканець м. Чорткова Думанський заявляв: “Західна Україна належить Польщі... З переселенням так не буде, як хоче Радянський Уряд, а буде так, як скаже Англія і Польща...”⁵². “Регіструватися на виїзд у Польщу зовсім не потрібно, так як Львів скоро буде польським містом. Польські підпільні організації продовжують вести агітацію проти виїзду. Нам всім полякам треба цього притримуватися”, – стверджував мешканець м. Львова С. Романович⁵³.

Не поодинокими були факти, коли поляки свою відмову виїхати у Польщу обґрунтовували важкими там умовами життя, а також незадовільним ставленням до переселенців з України⁵⁴. Однак в основі негативного ставлення поляків до виїзду – психологічний аспект, викликаний небажанням розлучатися з малою батьківщиною, оскільки чимало родин жили на західноукраїнських землях ще з діда-прадіда і вважали їх своїм рідним краєм⁵⁵.

У липні–серпні 1944 р. органи НКВС розпочали каральні операції проти польського населення. Близько 15–20 тис. вояків АК опинилися в радянських таборах для військовополонених. Водночас радянська влада насильно проводила мобілізацію польського населення до Червоної армії, а також на роботу в східні регіони СРСР. У ніч з 3 на 4 січня 1945 р. органи НКВД у Львові заарештували 772 особи, серед яких – 21 інженер, 14 професорів, 6 лікарів, 5 ксьондзів, 3 артисти. Нелегальна польська підпільна газета “Слово польське” від 6 січня 1945 р. писала про ці події так: “...3 і 4 січня НКВД, бажаючи змусити поляків до масового виїзду

⁵⁰ *Патер І.* Відбудова і початок десталінізації // *Історія України* / [кер. авт. кол. Ю. Зайцев]. – Львів: Світ, 1996. – С. 334.

⁵¹ *Ярош Б.* Вказана праця. – С. 64.

⁵² *Депортації...* – Т. 1. – С. 375.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само. – С. 376, 377.

⁵⁵ *Самборський Є.* Вказана праця. – С. 215.

з міста Львова, провів багаточисельні арешти. Вже сьогодні окремим арештованим було запропоновано звільнення за ціну підписання декларації про виїзд...⁵⁶.

Переконливим свідченням про насильницькі методи виселення поляків є лист М. Хруцова до Й. Сталіна від 29 листопада 1944 р., у якому окреслено низку заходів, спрямованих на створення нестерпних умов для проживання поляків, щоб спонукати останніх до виїзду. У листі зазначено, що у всіх вищих навчальних закладах і середніх школах західних областей України необхідно користуватися радянськими підручниками й вести викладання українською та російською мовами. Автор листа повідомляв “вождю всіх народів”, що у Львові полякам було відмовлено в проханні про створення шкіл для польських дітей, у яких викладання проводилось би за польськими програмами й рідною мовою. Натомість запропоновано у всіх українських і польських школах проводити заняття за програмами, затвердженими Наркомом освіти УРСР. Також для прискорення евакуації планувалося мобілізувати польське населення Західної України на будівництво оборонних споруд та для участі в інших заходах, нарівні з українським населенням⁵⁷.

Спротив значної кількості поляків продовжувався й після підписання радянсько-польського договору про кордони, укладеного 16 липня 1945 р. Власне, він надалі зумовлювався сліпою вірою поляків в історичну приналежність західно-українських земель Польщі, сподіванням на можливість виникнення війни між Великобританією, США, Францією та Радянським Союзом⁵⁸.

У квітні–травні 1946 р. радянським органам вдалось організувати послідовний виїзд костелів, коли з кожним таким ешеленом виїжджало по 40–50 вагонів польських громадян⁵⁹. Деяку роль у прискоренні процесу переселення поляків відіграв приїзд до Львова наприкінці серпня 1945 р. польського політика С. Грабського. На зустрічі з представниками Союзу польських патріотів йому вдалось переконати їх у необхідності переселення, наголошуючи, що під час зустрічі з Й. Сталіном у Москві 1944 р. він робив усе, щоб Львів залишився у складі польської держави, але не вийшло. Натомість Польща отримала землі стокілометрової прикордонної зони з Німеччиною, на які мали переселятися евакуйовані із УРСР поляки⁶⁰.

За таких обставин стало цілком очевидним прагнення польського керівництва пришвидшеними темпами закінчити пересельницьку акцію, оскільки на літо 1946 р. було заплановане виселення 2 млн німців із північно-західних воєводств в англійську зону окупації Німеччини.

Великі труднощі пережили і польські сім'ї, переселяючись із західних областей України до Польщі. У кінці 1945 р. на навантажувальних площах Чорткова понад 11 тис. осіб чекали поїзда більше трьох тижнів, у Дрогобичі близько 200 сімей з цієї причини перебували на залізничних станціях понад місяць. Тоді ж приблизно 13 тис. осіб протягом тривалого часу чекали транспорту на залізничних станціях Станіслава, Городенки, Коломиї, Снятина та Ворохти⁶¹.

⁵⁶ Самборський Є. Вказана праця. – С. 216.

⁵⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 790. – Арк. 137–139.

⁵⁸ Депортації... – Т. 1. – С. 605.

⁵⁹ Самборський Є. Вказана праця. – С. 217.

⁶⁰ Депортації... – Т. 1. – С. 584.

⁶¹ Там само. – С. 634.

Архівні дані промовисто свідчать, що в західних областях України місцеві ради не турбувалися про виділення транспорту для переїзду переселенців до залізничних станцій. З вини властей західного регіону України поляки тривалий час чекали транспорту на вулицях або в тісних приміщеннях. З цієї причини частина польських сімей з Волинської, Дрогобицької і Чернівецької областей змушені були добиратися у Польщу самостійно гужовим транспортом⁶².

До 1 вересня 1946 р. до Польщі було переселено 305 226 родин, або 873 478 осіб. У ході евакуації вивезено 23,1 тис. голів коней, 60,3 тис. великої рогатої худоби, 6,6 тис. свиней, 17,2 тис. овець і кіз, а також 26,3 тис. знарядь для обробітку землі, 767 сіялок, 3,2 тис. збиральних машин. Переселенці вивезли також: 1,2 млн ц продуктів, у тому числі понад 690 тис. ц зернових⁶³.

Чи не найскладнішою проблемою, з якою зіткнулися переселенці після прибуття на нове місце проживання, стала відсутність належних умов для облаштування господарств. Зокрема, в Ольштинському воєводстві не вистачало вільних незнищених житлових і господарських будівель, залишених німцями (кожне третє господарство вимагало капітального ремонту, а майже кожне десяте було не придатне до вжитку)⁶⁴.

Отже, в результаті злочинної акції радянської та польської влади було тотально виселено із споконвічних українських земель одну із найбільш національно свідомих гілок українського народу. Все це значно послабило визвольний рух українців. Так була зроблена ще одна спроба знищити УПА на Закарзонні. Проводячи депортації, радянський режим мав на меті зберегти за собою території, отримані внаслідок підписання пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р., попередньо звільнивши їх від “антирадянськи” налаштованих поляків. Не останню роль у цьому процесі відіграло й бажання Москви встановити свою гегемонію в Центрально-Східній Європі, перетворивши Польщу на свого сателіта.

Вивчення складних соціально-політичних деформацій на українсько-польському пограниччі в 40-ві роки ХХ ст. повинні розглядатися в контексті відповідних історичних умов у Центрально-Східній Європі й бути підставою не до протиставлення національно-політичних рацій українців і поляків, а для розуміння історії двох сусідніх народів.

Михаил Сеньків. Депортации украинского и польского населения тоталитарными режимами СССР и Польши (1944–1947)

Проанализировано причины депортационной политики советского и польского тоталитарных режимов украинского и польского населения в 1944–1947 годах, освещено этапы, средства и методы ее реализации.

Ключевые слова: тоталитарный режим, депортации, репрессии, формирования ОУН-УПА, Армия Крайовая, операция “Висла”.

⁶² Галичина у Другій світовій війні... – С. 91.

⁶³ Баран В. Вказана праця. – С. 44.

⁶⁴ Литвин М. Вказана праця. – С. 315.

Mykhailo Senkiv. Deportation of Ukrainian and Polish population by the Soviet and Polish totalitarian regimes in 1944–1947

The article analyses the reasons for deportation policies of the Polish and Soviet totalitarian regimes in 1944–1947, as well as stages, means and methods of their implementation. It shows the struggle of the OUN-UPA against deportation of the Ukrainians living behind the Curzon line.

Key words: totalitarian regime, deportations, repressions, the OUN-UPA military forces, the Home Army, ‘Operation Vistula’.